

شوش؛ تمدنی بر فراز شهرهای زیر آفتاب

شوش؛ کهن مرکز شهرنشینی در خاور نزدیک

***سر آغاز - مجتبی گهستونی**

سال ۱۳۶۸ کلاس چهار دبستان بودم. معلم با کاغذ سفیدی که در جیب سمت راست داشت که نیمی از آن بیرون زده بود وارد کلاس شد. برپا و برجا که کردم، سه نفر را صدا زد. من نفر سوم از این لیست بودم. بدون توضیح اعلام کرد که به دفتر مدیر مدرسه برویم. ترسیدیم. توضیح خواستیم. اما معلم یک جمله کوتاه گفت و دیگر توضیح نداد: «حرف نباشه و به دفتر برید.»

هر سه نفرمان که همکلاسی بودیم، مسیر کوتاه کلاس تا دفتر مدیر را به فکر و خیال گذرانیم. قد و نیم قد وارد اتاق مدیر شدیم. سر مدیر مدرسه لای یک دفتر بود و می‌نوشت. هر سه نفرمان یک انگشت از دست راستمان بالا رفت: «آقا اجازه؟» مدیر سرش را بالا برد. بی مقدمه گفت: روز جمعه صبح یک اجازه نامه کتبی با خودتان ببرید. می خوایم به اردو در شوش و هفت تپه و چغازنبیل برویم. از توی کلاستان شما سه نفر انتخاب شده اید. نیشخند زدیم. لذت بردیم. همیشه از اینجا شنیده بودیم اما نمی دانسیم چی می خوایم ببینیم. اما آنچه شنیده بودیم از زبان معلم هایی بوده که گاهی اشاره به تاریخ پر رمز و راز ایران و حتی خوزستان کرده اند.

روز موعود با مینی بوسی که راندمان همان معلم کلاس چهارم بود خود را در شوش دیدیم. ورودی شهر نوشته بود به پایتخت ایران باستان خوش آمدید. از لابه لای جمعیت در مینی بوس صدای اومد: آقا اجازه، ایران مگر چند پایتخت

داشته؟ مگر هنوزم پاتخت ایران شوشه؟ معلم بی حوصله بدون اینکه روی برگردونه در حالت رانندگی گفت: بچه بشین نفتی. اونجا براتون میگن شوش در دوران های قدیم پایتخت بوده. بچه جان یادت باشه که پایتخت ایران یک جایی دیگه است.

از اهواز که به سمت شمال غربی حرکت کردیم معلم توضیح داد که شوش شهر در پایین رشته کوه‌های زاگرس و در دشت شوشان واقع شده است. شهری که در میانه سه رودخانه کرخه، شاوور و دز واقع شده و دو جنگل ملی به نام دز و کرخه را در پهنای خود جای داده است.

اولین بار که وارد شهر شوش شدیم عظمت و بزرگی و دیواره های بلند قلعه ای بر روی تپه ای گسترده نظرم را جلب کرد. چون از کودکی با پدرم سفر زیاد می رفتم خودمو روی خرابه های شهر باستانی شوش رها کردم. هیچی ازش نمی دونستم. فقط پایه ستون و سر ستون و دیواره هایی می دیدم که پرسش های متعددی را ذهنم به وجود می آورد. وقتی سمت شرق و غرب کاخی که به آن آپادانا می گفتند ستون های سنگی با خطوطی میخی را برای اولین بار جلوی چشمم دیدم یادم مید راهنمای کاخ از برق چشمام متوجه پرسش های درونی ام شد. آن راهنمای پایگاه پژوهشی و باستان شناسی شوش می گفت: شهر شوش پایتخت امپراتوری‌های ایلام و هخامنشی در دنیای باستان بوده است. آنچه که بر سنگ های باستانی این کاخ و قلعه برجای مانده همه گی عظمت و اهمیت شوش را در دوران باستان بازگو می کند. چرا که امروزه، شهر باستانی شوش یک محدوده باستان‌شناختی در حدود ۴۰۰ هکتار را در بر می گیرد.

البته ایسن راهنما وقتی روی پهنه محوطه کاخ آپادانا که تا دور دستها به منطقه اشراف داشت و شروع به توضیح دادن کرد یادآور شد که شوش به عنوان یک مرکز مهم دنیای باستان در متون سومری و آشوری (به‌ویژه آشور بانیپال)، کتاب مقدس عهد عتیق (کتاب‌های استر و دانیال) و همچنین تاریخ نویسان یونانی (هروdot، استرابو، آریان و پلی کلیتوس) ثبت شده است. شوش در شمار اندک محوطه‌های خاورمیانه است که در آن دو توسعه مهم اجتماعی و فرهنگی، یعنی شکل‌گیری حکومت‌های اولیه و شهرنشینی انجام گرفت. به این ترتیب شوش تنها محوطه باستانی در کشور ایران است که شواهد باستان‌شناختی پویایی‌ها و فرآیندهایی که به این دستاوردهای سترگ انسانی انجامیده، در آن به ثبت رسیده

سبب آفرینش گونه‌های متنوع معماری و خلق سبک ها و شیوه‌های تالیفی هنری شد. این پدیده نشان از یک شهر باستانی چند ملیتی دارد که از سوی همسایگان خود، هم تأثیر پذیرفته و هم مورد تقلید قرار گرفته است؛ این حوزه‌های تعامل را نه‌تنها می‌توان در بقایای ملموسی چون فلزگری، سنگ‌تراشی، حکاکي مهرهای استوانه‌ای، قسن نگارش و معماری بناهای یادمانی دید، بلکه در پده‌بستان‌های ناملموس آیینی و اساطیری نیز مشاهده می‌شود. این تعاملات در کتابها و مقاله‌های بسیار که در طول بیش از یک قرن پژوهش در این محوطه نگاشته شده‌اند، به ثبت رسیده است. محوطه باستانی شوش شامل چند ناحیه مشخص است که امروزه بقایای آن به شکل پشته‌های عظیم خاکی دیده می‌شوند. این پشته‌ها شامل تپه‌های اکروپل، آپادانا، شهر شاهی و شهر صنعتگران است. بقایای مجموعه شهر اسلامی شوش در دو پشته شهر شاهی و شهر صنعتگران وجود دارد. در این شهر اسلامی است که مدارک دال بر توسعه فرهنگ مادی اسلامی و تأثیر آن از فرهنگ مادی ساسانی کاوش شده است.

مدارک بدست آمده از دوران آغاز شهرنشینی و شهرنشینی شوش در تپه اکروپل، آپادانا و شهرشاهی از پایان هزاره پنجم پیش‌از میلاد تا هزاره اول میلادی، شاهدی بر تبادل تجاری و ارزش ها و هنجارهای فرهنگی میان شوش و دیگر کانون‌های تمدنی در دنیای باستان است.

لقمان احمدزاده شوهانی باستانشناسی که در پایگاه جهانی شوش فعالیت دارد با اشاره به منابع تاریخی یادآور می‌شود که، شوش همچنین کانونی مهم و چهارراهی میان فرهنگ‌های کوچ رو و یکجانشین بوده است. شوش نشئی کلیدی در ایجاد و فراگیری دانش‌های فن‌آورانه و هنری، مفاهیم طراحی شهری و معماری در کل منطقه، به‌ویژه در فلات مرتفع ایران بر عهده داشته است. از قرن ششم پیش‌از میلاد شوش در جایگاه پایتخت اداری و سیاسی شاهنشاهی هخامنشی، بدعت‌گذار الگویی نوین در معماری تشریفاتی با تالارها و ایوان‌های ستوندار بود که تا به امروز تأثیر آن را می‌توان حتا در خانه‌های روستایی با ایوان‌های ستوندار مشاهده کرد.

مجموعه سلطنتی کـاخ داریوش بزرگ شامل آپادانا با تالار ستوندار و ایوان‌هایش، ستون‌های سنگی بلند و پایه ستون‌های عظیم، در کنار تزئینات دیواری آجرهای لعابدار با نقش‌مایه‌های برجسته و مسطح، مجموعه‌ای از نوآوری‌ها را به نمایش می‌گذارد که ویژگی شاهنشاهی هخامنشی به‌شمار

می‌روند. گذشته از آن، فن‌آوری‌هایی چون فلزکاری، نگارش، سفال‌گری، شیوه قالب‌گیری موم گمشده، فلزکاری و لعاب‌دهی در شوش توسعه یافتند که نشان‌دهنده وجود شبکه‌ای از تعامل در ابعاد گسترده است.

به گواه باستان شناسان و یافته هایی که در پایگاه جهانی شهر تاریخی شوش ثبت شده، دوران‌های باستان‌شناختی و تاریخی اصلی در شوش شامل شوش پیش از تاریخ (هزاره پنجم تا سوم پیش‌از میلاد)، دوره ایلامی (۲۶۰۰ تا ۵۳۹ پیش‌از میلاد)، دوره هخامنشی (۵۳۹ تا ۳۳۱ پیش‌از میلاد)، دوره سلوکی و پارتی (۵۳۹ تا ۲۳۱ پیش‌از میلاد)، دوره ساسانی (۲۲۴ تا ۶۳۸ میلادی) و دوران اسلامی (۶۳۸ تا ۱۲۱۸ میلادی) می‌شود.

پرونده محوطه تاریخی شوش در سی‌ونهمین نشست کمیته میراث جهانی سازمان علمی، فرهنگی و تربیتی ملل متحد (یونسکو) که در ۲۰۱۵ July در شهر بن آلمان برگزار شد با موافقت اعضا به ثبت جهانی رسید. این پرونده به عنوان هجدهمین اثر ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده است. پرونده میراث فرهنگی شوش شامل کاخ آپادانا، کاخ شاوور، دروازه شرقی، هدیش، شهر پانزدهم، روستای هخامنشی، مسجد جامع شوش و مجموعه بناهای دوره اسلامی، تپه‌های اکروپول و قلعه فرانسوی‌هاست که گردشگران با مراجعه به این شهر تاریخی می‌توانند در ساعات حضور خودشان آثار برجای مانده در پیش چشم خود به تماشا بنشینند

سکونت شوش

مهدی امیدفر دیگر پژوهشگر پایگاه جهانی شوش معتقد است که حدود ۴۴۰۰-۴۰۰۰ پیش‌از میلاد، نخستین آبادی شوش با وسعتی نزدیک به ۱۰ هکتار بر روی یک تپه طبیعی در کنار رود شاوور در این زمان شکل گرفت. این آبادی در آغاز با بیش از هزار سکنه بزرگترین کانون جمعیتی دشت شوشان بود. پس از چند نسل، ساکنان شوش با ساخت معبدی بر فراز یک صفه عظیم خشتی، شوش را به کانون مذهبی دشت شوشان تبدیل کردند، وضعی که تا به امروز در قالب آرامگاه دانیال پیامبر ادامه دارد.

حدود ۴۲۰۰ پیش‌از میلاد معبد شوش و صفه خشتی آن دچار آتش‌سوزی شد که در آن گروهی از ساکنانش جان خود را از دست دادند. پس از این واقعه، گورستانی بزرگ در کنار صفه احداث شد که شامل بیش از هزار گور بود. تمام گورها حاوی ظرف‌های سفالی منقوش و زیبا بود و در برخی گورها که متعلق به نخبگان و افراد مرفه جامعه بود افزون بر ظرف‌های سفالی تیر و یا اینه و سینه‌ریزهای نادر مسی نیز همراه جسد بود. حدود ۴۰۰۰-۳۹۰۰ پیش از میلاد به دلایلی که چندان دایمی نیستند، شاید کشمکش‌های محلی در تقوق سیاسی و اقتصادی، جمعیت شوش و منطقه در این دوره کاهش یافت اما شوش موقعیت خود را به‌منزله بزرگترین کانون جمعیتی در منطقه حفظ کرد. حدود ۳۹۰۰-۳۱۰۰ پیش‌از میلاد در این دوره دگرگونی‌های بزرگ تاریخی در دشت شوشان رخ داد. شوش و چند کانون جمعیتی دیگر مانند چغامیش به کانون‌های شهری تبدیل شدند، جمعیت دشت افزایش چشمگیر داشت، و نخستین نهادهای حکومتی در دشت به مرکزیت شوش شکل گرفتند. فن مدیریت اداری همراه با ظهور مهرهای استوانه‌ای با توسعه نهادهای حکومتی رشد کرده و سرانجام در حدود ۳۰۰۰ پیش‌از میلاد به تحول خط انجامید.

به گواه کاوش‌ها و مطالعات موجود در پایگاه جهانی شوش، در این دوره شیوه‌ی خانه‌سازی تغییر می‌کند، سفال‌های رُمخت جای سفال‌های منقوش را می‌گیرد. استفاده از فلز، اهمیت می‌یابد و همراه با توسعه‌ی اقتصادی، سلسله مراتب اجتماعی پدید می‌آید. حدود ۳۱۰۰-۲۸۰۰ پیش از میلاد در شوش همزمان با بین‌النهرین جنوبی فن حسابداری و خط گسترش پیدا می‌کند. مانند دوره قبل، مُهرهای دکمه‌ای و استوانه‌ای برای تعیین هویت اشخاص در داد و ستد کالا بکار می‌رود. در این دوره باز جمعیت یکجانشین در دشت شوش کاهش می‌یابد اما با توجه به رد و بدل حجمی بزرگ از کالاهای کشاورزی و دامداری که در بیش از ۱۶۰۰ لوح گلی در شوش مرکز قدرت آن زمان منعکس شده، به‌نظر می‌آید که اقوام کوچ‌نشین با یکپارچه کردن سرزمین کوهستانی انشان (فارس) و دشت شوشان (خوزستان) اتحادیه پر رونقی پایه‌گذاری کرده بودند که نمایندگان بازرگانی و تولیدی آن در کرمان و فلات مرکزی نیز نفوذ داشتند.

حدود ۲۸۰۰ – ۲۳۷۵ پیش‌از میلاد با ظهور دولت شهرهای پرقدرت در بین‌النهرین کشمکش‌های خشونت‌آمیز میان قدرت‌های منطقه‌ای شدت گرفت و دشت شوشان برای چندین سده زیر سلطه نیروهای بین‌النهرینی قرار گرفت. گرچه جمعیت دشت شوشان متشکل از مردم محلی بود اما سلطه فرهنگی و سیاسی سومری‌ها و آکدی‌ها در خط، هنر و معماری دشت شوشان و شهر شوش کاملن بارز بود. حدود ۲۳۷۵-۲۲۵۰ پیش‌از میلاد (دوره سلسله اوان): در این دوره سارگن آکدی، شاه بین‌النهرینی، شوش را ضمیمه امپراتوری خود ساخت. اما سقوط امپراتوری آکدی در حدود ۲۱۵۰ پیش از میلاد امکان بازپس‌گیری شوش را به حکومت اوان داد و اینشوشیناک شاهزاده شوش آزادی شهر را به آن بازگرداند. اینشوشیناک حامی هنر رسمی بود و در دوره وی نوعی نگارش جدید موسوم به نگارش ((خطی)) برای ثبت زبان ایلامی بکارگرفته شد، نگارشی که کاربرد آن تا کوبر لوت گسترش یافت. حدود ۲۱۰۰-۱۹۰۰ پیش‌از میلاد (دوره سلسله شیمشکی): خاستگاه سلسله ایلامی شیمشکی در فارس (انشان) و یا در شمال خوزستان در کوهپایه‌های زاگرس بود. حاکمان اولیه آن با یک ائتلاف میان قبیله‌ای حکومتی فدرال و مقتدر پایه‌ریزی کردند که توانست در ۲۰۰۴ پیش‌از میلاد با تصرف شهر اور پایتخت سلسله امپراتوری اور و تبعید «ایبی سین» آخرین شاه این سلسله به شهر انشان به سلطه بین‌النهرین بر شوشان و ایلام بزرگ پایان دهد.

زمان شکوفایی شوش

حدود ۱۹۰۰-۱۶۰۰ پیش‌از میلاد (دوره سلسله سوکل‌مخ): قدرت ایلام با روی کارآمدن این سلسله فزونی یافت و ایلام همراه با امپراتوری بابل و شاهنشیین ماری در سورهی نقشی فعال در سیاست بین المللی خاورمیانه باستان ایفا می‌کرد. در این دوران شوش به شهری بزرگ و پرجمعیت تحول یافت و شهرکها و روستاهای جدید در سراسر دشت شوشان احداث شد. در مدارک رسمی و اداری هنوز خط سومری و آکدی رایج بود. حدود ۱۶۰۰-۱۴۰۰ پیش از میلاد این دوره به دلیل کوشش حاکمان ایلامی دشت شوشان در توسعه فرهنگ و هنر و خط ایلامی به دوره «گذار» معروف شده است. این کوشش های ملی گرایانه در دوره بعدی، ایلام میانه، یکسره به ثمر رسید. گرچه شوش هنوز اهمیت اجتماعی و مذهبی خود را حفظ کرده بود، اما شاه ایلامی «تیتی- اهر»، هفت تپه یا «کپناک» را با مقابر باشکوه و معماری یادمانی به منزله کانون

۷ میراث فرهنگی چهارشنبه ۲۰ اردیبهشت‌ماه ۱۴۰۲ سال دوازدهم شماره ۱۶۴۰

سیاسی ایلام برگزید. حدود ۱۰۰۰-۵۵۰ پیش‌از میلاد با مهاجرت اقوام هند و ایرانی به فارس و دره‌های زاگرس و ظهور امپراتوری قدرتمند آشور، قدرت ایلامی‌ها به دشت شوشان محدود می‌شود و با گسست یکپارچگی میان قباایل ایلامی، آشوریان به رهبری «آشور بانپال» به دشت شوشان هجوم برده و شهر شوش را ویران می‌کنند. با وجود این شکست سهمگین، شوش شهرت و عظمت خود را حفظ کرد و با ظهور هخامنشیان به یکی از بزرگترین کانون‌های قدرت آن زمان تبدیل می‌شود. هخامنشیان نه‌تنه‌ها بسیاری از آداب و رسم‌های ایلامیان را اقتباس می‌کنند، بلکه زبان ایلامی نیز به زبان رسمی و اداری سلسله هخامنشی تبدیل می‌شود. حدود ۵۲۲-۳۳۰ پیش‌از میلاد (دوره هخامنشی): داریوش بزرگ (۵۲۲-۴۸۵ پ.م) شاهنشاه هخامنشی شوش را به‌عنوان پایتخت و مرکز مهم اداری و اجرایی انتخاب نمود. شوش موقعیت‌اش را دوره دیگر شاهان هخامنشی حفظ کرد و بیش‌از پیش گسترش یافت. محله عظیم صنعتگران در شهر شوش مملو از جمعیت و فعالیت‌های تولیدی و اقتصادی بود.

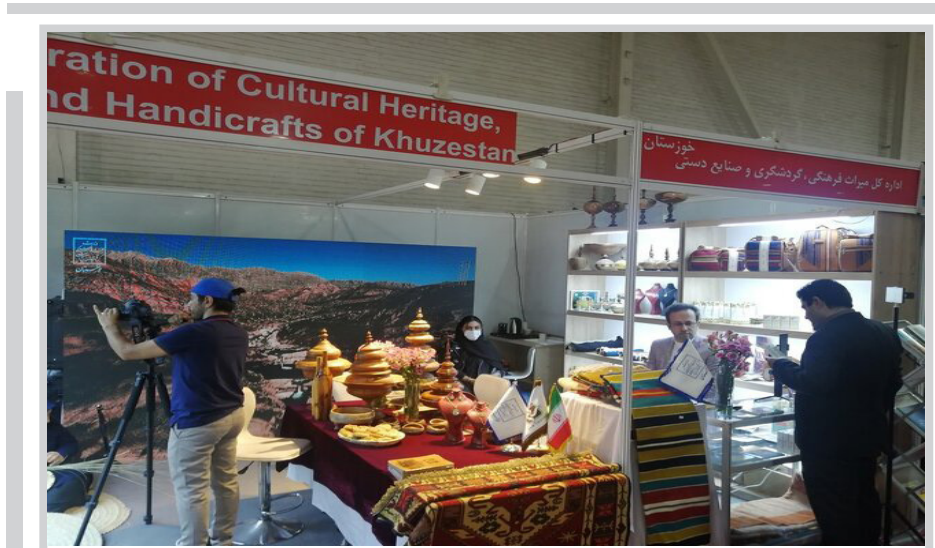
حدود ۳۳۰-۳۲۲ پیش‌از میلاد با افول قدرت هخامنشیان در سده ۴ پیش‌از میلاد، اسکندر مقدونی شهر شوش را فتح و کاخ‌های هخامنشی را ویران کرد. حدود ۲۲۳-۱۵۰ پیش‌از میلاد (دوره سلوکی): با روی کارآمدن امپراتوری سلوکی توسط سولوکوس یکی از سرداران سپاه اسکندر، نقش مهم شوش به‌منزله پایتخت پس از ۴۰۰ سال به‌پایان رسید و شوش به «سلوکیه» تغییر نام داد. بناهای شهر جدید که با ورود کارگزاران سلطنتی یونانی همراه بود و تا اندازه‌ای تحت تأثیر فرهنگ یونانی بود. حدود ۱۵۰ پیش‌از میلاد تا ۲۲۴ میلادی (دوره پارتی): با پایان دادن به تسلط سلسله یونانی سلوکی بر ایران توسط توسط شاهان ایرانی پارتی برخاسته از خراسان، بار دیگر دشت شوشان و شهر شوش رونق گرفت و شوش نام کهن خود را بازیافت. هنر معماری پارتی نیز جایگزین سنت معماری سلوکی شد.

افول شوش

حدود ۲۲۴-۶۳۸ میلادی (دوره ساسانی): گرچه اقدامات معماری، شهرسازی، کشاورزی و آبیاری شگفت‌انگیز توسط حکمرانان ساسانی در خوزستان انجام گرفت، اما شوش دیگر رونق گذشته‌اش را بدست نیاورد. در این دوره مهمترین شهرهای خوزستان جُندی شاپور و ایوان کرخه بودند. حدود ۶۳۸-۱۳۰۰ میلادی فتح شهر توسط سپاه مسلمانان بدون درگیری و ویرانی انجام گرفت. از قرن ۱۳ میلادی این شهر خالی از سکنه گردید. البته نام شوش بر این شهر که در جوار آرامگاه دانیال پیامبر قرار داشت باقی ماند.

زبان و خطوط باستان مردم شوش

مائئو استولپر بر این باور است که ایلامی از زبان‌های پیوندی بوده است. زبان پیوندی یا چسبانشی زبانی است که بطور وسیع از التصاق (به معنی چسباندن) استفاده می‌کند: بیشتر واژگان از چسباندن تکواژها به یکدیگر ایجاد شده‌اند. به آن دسته از زبانها، زبان پیوندی گفته می‌شود. که در آنها رابطهٔ واژگان با یکدیگر یا معانی ثانوی و فرعی مانند شخص، زمان و عدد با اجزای جداگانه ای بیان می‌شوند. که پیش یا پس از واژهٔ اصلی قرار می‌گیرند. گنجینهٔ کتیبه های شوش شامل طیف گسترده ای از زبانها و خطوط باستانی، از جمله ایلامی، فارسی باستان، یونانی، سومری، اکدی و پهلوی است.

شده در این نمایشگاه هستند.

او بیان کرد: با تلاش وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی و اداره کل میراث فرهنگی خوزستان در این نمایشگاه فرصت بسیار خوبی برای معرفی و نمایش توانمندی‌های صادراتی صنایع دستی خوزستان ایجاد شده و در روز نخست نمایشگاه بیش از ۸۰ نفر از تجار کشورهای مختلف از توانمندی‌های صنایع دستی خوزستان دیدن کردند.

ارسطوزاده گفت: معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری گردشگری و نمایشی از شکوه میراث جهانی استان خوزستان نیز با استقبال بازدیدکنندگان مواجه شده است. در پنجمین نمایشگاه توانمندی‌های صادراتی جمهوری اسلامی ایران (اکسیپو ۲۰۲۳) ۷۰۰ شرکت داخلی حضور دارند و ۸۰ کشور از نقاط مختلف دنیا دنیز در این رویداد